

44 1759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

106. évfolyam
1990

3-4

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

106. ÉVFOLYAM 1990/3—4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

FÜLÖP GÉZA
NAGY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11—13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és a *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj 1991-től egy évre: 240 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekcióra visszaküldésével egy időben.

Szent István királyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában

Törvénykönyvében Szent István királyunk „a kereszténység védőjének (defensor Christianitatis)” nevezi magát.¹ Ennek európai keretbe illeszkedő, legjobb magyarázata az, hogy „minden király és szuverén fejedelem az egyház védelmezője belső ügyekben éppúgy, mint kifelé, mindegyiküket *defensores ecclesiae*-nek nevezik. . .” A középkori császárságnak kizárólagosan sajátja volt a római egyház védőjének tiszte (defensio ecclesiae Romanae), s „mióta Nagy Károly császár lett, ez integráns és jellegzetes alkotóeleme a császári méltóságnak”. A tisztség egyetemes fontossága Róma és a világ (az *urbs* és az *orbis*) régi viszonyának hasonlításával jellemezhető.²

A VII. Gergely pápa előtti kor fogalmi szerint valamely uralkodó önállóságának biztos jele az volt, ha országában ő az egyházak védője, kormányzója, a *defensor ecclesiae* vagy *Christianitatis*, azaz hazájában az a szerepe, mint a birodalomban a császárnak. Ezt arról lehetett világosan felismerni, hogy ő adományoz, illetve alapít püspökségeket, vagyis olyan cselekményeket visz véghez, mint amilyeneket a császár. A 11. század közepének megítélése szerint (ennek tanúja Brémai Ádám krónikája) Dánia I. Ottó császár főhatalma alá vetettségének (*in sua ditione regnum Danicum tenuisse*) fontos bizonyítéka az volt, hogy ott ő püspökségeket is alapított.³

A császár és a királyok egyházon belüli, említett hasonló pozíciójának történelmi oka kétségtelenül abban keresendő, hogy a nyugatrómai birodalom romjain az új hont foglaló barbár népek királyai vezetésével katolizáltak, és valósították meg helyi egyházukat. Elméletileg és jogilag ennek a helyzetnek a következményeit a 829. évi párizsi zsinat vonta le. A zsinat szerint „tudjuk, hogy Isten szent egyháznak. . . egész teste uralkodás dolgában két felséges személy közt oszlik meg, tudniillik a pap és a király közt (Principaliter. . . totius sanctae Dei. . . ecclesiae corpus in duas eximias personas, in sacerdotalem videlicet et regalem. . . divisum esse novimus)”⁴ Ezzel a meghatározással, amelyet számos zsinat ismételt, több évszázadra

¹ ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp. 1904. 145. I. decretum 13. cikk.

² Gerd TELLENBACH: *Römischer und christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters*. Heidelberg, 1934. 40, 4.

³ GERICS József: *A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól*. Magyar Könyvszemle 1981. 175—176.

⁴ Yves M. CONGAR: *Die Lehre von der Kirche. Von Augustinus bis zum abendländischen Schisma*. Übersetzung aus dem Französischen von Hans Sayer. Handbuch der Dogmengeschichte. Bd. III. Faszikel 3 c. Freiburg—Basel—Wien 1971. 28—29. GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp. 1987. 146.

érvényes szentesítést kapott a császár és a király egyházon belüli helye és az egyház feletti hatalma, s ebben az értelemben Isten helytartója, vikáriusa lett. Nem arról volt tehát szó, — mint amit legutóbb helytelenül megfogalmaztak — hogy az egyház, illetve a főpapság a királyi hatalmon belül került volna,⁵ hanem ellenkezőleg: a király volt hatalmával az egyházon belül (Sevillai Isidorus szavaival élve: *intra ecclesiam potestatis adeptae culmina tenent*). Szent István a 10 püspökség, köztük az érsekség megteremtésével a Pseudo-Isidorus kánongyűjtemény ama nevezetes előírásának felelt meg, amely szerint valamely ország önálló *provincia*-t alkot, ha érseke, 10-12 püspöke és királya van.⁶

István egyházalapító tevékenységéről és királyavatásban részesüléséről kortársi hírt az 1018-ban meghalt Theotmar merseburgi püspök krónikája (IV.59) tartott fenn. Munkáját tehát akkor írta, amikor István egyházalapító műve még korántsem zárult le, hanem folyamatban volt! Eszerint „Imperatoris autem predicti (Ottonis tertii) gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.”⁷ Ez magyarul azt jelenti: „Az említett (III. Ottó) császár kegyéből és biztatására Henriknek, a bajorok hercegének sógora, *Vajk (ti. István), aki országában püspöki székeket létesít, koronát és áldást nyert.*”

Ez a krónikahely nem ad közvetlen választ arra, kitől kapott Vajk koronát és áldást. Theotmar erre vonatkozó tudomásának megismerését elősegítheti ennek az adatának egy másik Theotmar-hírral való összevetése. Ez az utóbbi krónikahely I. Henrik király (919—936) idejére vonatkozik: „Abban az időben, amikor az említett király (I. Henrik) hatalma tetőpontján volt, Bajorországban bizonyos Arnulf volt a herceg, . . . aki azzal a különleges hatalommal rendelkezett, hogy a maga kezéből osztogatta az összes itteni püspökséget, de miután . . . életét befejezte, utódaira nem hagyta örökül ezt a nagy méltóságot. Sőt erről csakis királyaink és császáraink intézkednek: ők a nagy Úristennek ebben a zarándok életben a helytartói, és méltán állnak az Ő többi főpásztora felett, mert nagyon is helytelen dolog, hogy ezek (ti. a püspökök), akiket Krisztus a maga emlékezetére a föld fejedelmeivé tett, bárkinek az uralma alatt is legyenek *azok kivételével, akik az Úr példája szerint az áldásnak és a koronának a dicsőségével felülmúlnak minden embert (Eo tempore, quo supra*

⁵ Ez SZÜCS Jenő véleménye, lásd tanulmányát: *Szent István Intelmei. Az első magyar államelméleti mű.*

= Szent István és kora. Szerk. GLATZ Ferenc—KARDOS József. Bp. 1988. 41.

⁶ GERICS József: *A korai államelmélet érvényesülése István korában.* = Szent István és kora. 92.

⁷ *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* Post editionem Joh. M. Lappenbergii recognovit Fridericus KURZE. Hannoverae, 1889. 97. — Ezzel a krónikahellyel foglalkozik VÁCZY Péter tanulmánya: *Thietmar von Merseburg über die ungarische Königskrönung.* = *Insignia regni Hungariae I.* Bp. 1983. 29—54. Tárgyalja a krónikahely két német fordítását (Robert HOLTZMANN: *Die Chronik des Thietmar von Merseburg.* In: *Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit.* Bd. 39. Hrsg.: K. Brandi, Leipzig, 1939. S. 134 és Mathilde Uhlirz, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III.* Bd. II.: Otto III. Berlin, 1954. S. 576). A két német fordítás eltérései alapján Váczy arra következtet, hogy a krónikásnál „die Zweideutigkeit des Textes ist offensichtlich gewollt.“ (i. m. 30.) Szerinte Theotmar azt a *látszatot* akarta kelteni homályos fogalmazásával, „als ob Stephan erst nachdem er mit Einwilligung des Kaisers eine Krone und den kirchlichen Segen bekommen hatte, mit seiner kirchen organisatorischen Tätigkeit beginnen konnte“ (i. m. 32.) Váczy meg is kérdőjelezi a krónikahír jelentőségét.

memoratus rex maxime vigebat, fuit in Bawaria quidam dux, Arnulfus nomine . . . qui omnes episcopatus in hiis partibus constitutos sua distribuere manu singularem habuit potestatem; sed cum hic . . . vitam hanc finisset, non successoribus suis tantum reliquit honorem. Quin potius reges nostri et imperatores, summi Rectoris vice in hac peregrinatione prepositi, hoc soli ordinant meritoque pre caeteris pastoribus suis presunt, quia incongruum nimis est, ut hii, quos Christus sui memores huius terrae principes constituit, sub aliquo sint dominio absque eorum, *qui exemplo Domini benedictionis et coronae gloria mortales cunctos precellunt*”.⁸

Az idézett, „elvi jelentőségű” részlet azt bizonyítja, hogy Theotmar megítélése szerint a királyokat a felkenés és koronázás teszi királlyá, és ezen az alapon vannak ők az Isten „többi főpásztorá” felett, ez ad nekik kizárólagos hatalmat a püspökségekkel való rendelkezésre! A király a szövegből kivehetően főpásztor maga is, aki a többi felett áll. A király pap, pontosabban főpap-volta nem elvont általánosság Theotmar számára: kézzelfoghatóan, II. Henrikre alkalmazva ott tűnik ez fel, amikor megírja róla a krónikás, hogy Henrik 1008. karácsonyát Pöhldeben ünnepelte „paptársával, Taginoval (cum simpnista suo Taginone)”.⁹ Tagino a magdeburgi érsek volt!

A magyar olvasó szempontjából azért fontos és érdekes az Arnulf hercegről bemutatott részlet, mert ebben általános összefüggésben olvasható a Vajk (István) királlyá tételével kapcsolatos egész szókincs: a coronatio, a benedictio és a királyok előjogaként a püspökségekről való rendelkezés. Nem arról van tehát szó, hogy István püspökségalapító buzgalmaért, mintegy érdemeinek elismerésül kapta a koronát és a felkenést, hanem arról, hogy Theotmar fogalmai szerint felkent és megkoronázott királyként gyakorolja a királynak a krónikás szemében legfontosabb, kifejezetten főpapi jogosítványát, a püspökségekkel való rendelkezést. Vagyis a krónikás szűkszavú feljegyzésének István szempontjából igen súlyos a mondani-valója.

A felkenés jelentőségét Theotmar ott is kifejti, ahol előadja, hogy választása után I. Henriket megkoronázták ugyan, de az érsek által felajánlott felkenést (episcopalis unctionem benedictionis) — elődeitől eltérően — elhárította, mert erre méltatlannak mondta magát. Ezzel a viselkedéssel a krónikás szerint féltő, hogy a király bünt követett el!¹⁰

Arnulf és I. Henrik történetének előadása más szempontból is tanulságos a Vajkról szóló mondat megítélésénél. I. Henrik ti. csak a kormeghatározásnál szerepel Arnulf történetében, s Theotmar nem mondja meg azt a számára kézenfekvő

⁸ Az előző jegyzetben idézett kiadás 16. A hozzá mellékelt Glossarium szerint „pastor = episcopus saepius” (291. o.) A szövegrész jelentőségét kiemeli Gerd TELLENBACH: *Libertas (Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites)*, Stuttgart, 1936. 74—75. A krónikahelyet rövidítve idézi Hermann Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Karlsruhe, 1962.² Bd. I. 287.

⁹ VI. 38. ld. kiadás 156 o. „simpnista nach (gr) symmysta: Mitpriester.“ Helmut LIPPELT: *Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist*. Köln-Wien, 1973. 189. 24. j.

¹⁰ I. 8. (5). ld. kiadás 6—7. Itt Theotmar a fel nem kent királyt „markolat nélküli” kardhoz hasonlítja. Az egész kérdéskörrel lásd Martin Lintzel: *Heinrich I. und die fränkische Königssalbung*. M. Lintzel, *Ausgewählte Schriften*. Berlin, 1961. II. 585 skk.

tényt, hogy a bajor herceg Henrik király kegyéből szerezte meg a bajor püspökségek adományozásának jogát. (Ezt kifejezetten más történetíró örökítette meg.)¹¹ Ehhez viszonyítva, III. Ottó és Vajk történeténél nem is szól szűkszavúan: a „de gratia et hortatu” történet aktust a krónikás úgy értette, hogy István III. Ottó kegyéből és késztetéséből nyerte el a koronát és a felkenést, vagyis azt, ami a királyt a többi ember fölé emeli, főpappá és királlyá, s ennek birtokában gyakorolta királyi hatalmának legvilágosabb jelét, a püspökségek alapítását. Ottó kegyének konstituáló, létesítő erejét krónikásunk¹² II. Szilveszter pápává tételénél úgy fejezi ki, hogy II. Szilveszter „az elhalálozott Gergely pápának a császár kegyéből lett utóda (*gratia imperatoris successit*)”. Ugyanezt a tényt III. Ottó oklevelében úgy fejezte ki,¹³ hogy Gerbertet „pápává választottuk... rendeltük... és kineveztük (*elegimus... ordinavimus... et creavimus*)”. A két szöveg szóhasználatának összevetése mutatja világosan, minek a szinonimája Theotmarnál a III. Ottó kegyéből való méltóságnyerés.

P. E. Schramm fejtette ki, mi volt a jelentősége annak, hogy 1001. évi oklevelében (rendszeresen 1001. júniusától) III. Ottó többször is *servus apostolorum*nak, az apostolok szolgájának nevezte magát.¹⁴ Theotmar esetében természetesen, hogy ő István Ottó kegyéből való királlyá tételének vallási vonatkozását állította előtérbe. Ez annak a ténynek a megállapítása a krónikásnál, hogy István országában főpásztor, s a pápához hasonlóan III. Ottónak, az apostolok szolgájának kegyéből jutott méltóságához.

István méltóságából a vallási vonatkozásnak, főpap-voltának a kiemelése aligha volt kizárólag Theotmar egyedi véleménye. Istvánt ui. a brit szigeti eredetű Egbert-ordo szerint avathatták királlyá.¹⁵ Ennek egyik imádsága ezt kéri: „Áldjad meg Urunk ezt a főpap-fejedelmet (*Benedic, Domine, hunc presulem principem*)”. A király — jelen esetben István — *praesul princeps* voltát liturgikus szöveg szentesítette! Ez a meghatározás valóban pontosan megjelöli az uralkodó helyét országában, s ehhez képest a császár a maga igényelt helyzetét a világegyházban már csak II. Henrik 1014. évi oklevelének szavaival fejezhette ki szabatosan:

¹¹ LIUTPRAND: Antapodosis II. 23. Lásd az egészről Albert HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands*. III. Teil. Leipzig 1896. 17—18.

¹² VII. 40. (VI. 61). Id. kiadás 191.

¹³ MG Dipl. regum et imperatorum Germaniae II/2. Ottonis III. Diplomata. Hannoverae, 1893. nr. 389. 820.

¹⁴ Percy Ernst SCHRAMM, *Kaiser, Rom und Renovatio*. Leipzig-Berlin, 1929. I. Teil, 153. sköv.

¹⁵ Lásd erről mindenképp TÓTH Zoltán munkáját: *A Hartvik-legendák kritikájához*. Bp. 1942., továbbá GERICS József—LADÁNYI Erzsébet: *A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. Levéltári Szemle 1990. Az ordo idézendő részlete: P. E. SCHRAMM, *Die Krönung bei den Westfranken und Angelsachsen von 878 bis 1000*. Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kan. Abt. XXIII. 1934, 215. — István koronázásának nemzetközi vonatkozásairól és irodalmáról lásd SZÉKELY György tanulmányait: *Koronaküldések és királykredítások a 10—11. századi Európában*. Századok 1984., Uő: *A kortárs királyok és Szent István a változó világhatalmi elképzelések ütközéseiben*. = Szent István és kora. Uő: *Typological and Historical Questions of Three Slavic State-Foundations*. In: Specimina nova dissertationum ex instituto historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Jano Pannonio Nominata, 1988.

„Henrik, *Krisztus szolgáinak szolgálja* (servus servorum Christi et imperator Romanorum augustus)”¹⁶ A császár itt a pápa sok évszázados intitulióját vette igénybe.

A magyar királynak a koronázási szertartás szövegében is elismert főpapi mivolta önmagában is sokat mond a VII. Gergely előtti egyházban helyéről, az ehhez az egyházhhoz való viszonyáról. Gyórfy véleménye erről az, hogy „István király egyházszervezete inkább a királyi 'magánegyház' fogalommal jellemezhető, s e tekintetben II. Henrik magánegyház-szemléletével mutat szoros rokonságot. Sőt mint új létesítmény, még ennél is erősebben magán viselte az egyházszervező király keznyomát, s ebből fakad István apostoli jelzője, amivel 11. század végi életírói felruházták.” Szücs Jenő erre hivatkozva, István korában „a magyar egyházszervezetnek a királyi 'magánegyház' (*Eigenkirche*) modelljére történő felépülését” mondja ki.¹⁷ A 11. századi magyarországi egyházszervezetben természetesen el kell ismerni a magánegyházak, köztük a királyi magánegyházak létét és István királyi *Eigenkirche*-szervezését is. Az ő egyházszervező munkáját azonban nem lehet mindenestül földesúri jellegű magánegyházak szervezésére zsugorítani. A helyzetet szerintünk hívebben és pontosabban fejezi ki Mályusz Elemér megállapítása: Magyarországon „a püspöki egyházakat nem lehet a király magánegyházainak jellemezni (Die bishöflichen Kirchen können nicht als Eigenkirchen des Königs bezeichnet werden)”¹⁸

Tudnunk kell ui. mindenekelőtt azt, hogy az *Eigenkirche* fogalmát a német kutatás dolgozta ki és alkalmazta a német egyháztörténet bizonyos jelenségeire. H. E. Feine egyháztörténetében mértékadó véleményt mond: „Nincs helye annak . . . , hogy a német püspökségeket kerekén a német király saját egyházainak, a birodalmi egyházakat pedig birodalmi saját egyháznak jellemezzék (Es geht . . . nicht an, die deutschen Bistümer kurzweg als Eigenkirchen des deutschen Königs, die Kirche des Reiches als Reichseigenkirche zu bezeichnen).”¹⁹ Feine nyilatkozata módszertani és fogalmi szempontból kizárja, hogy magyar földön az *Eigenkirche* teljesebb és átütőbb megvalósulását lehessen keresni, mint Németországban, és hogy az *Eigenkirche*-t István egyházszervezésének modelljévé lehessen nyilvánítani.

Általános európai érvényű Tellenbachnak az a megállapítása, hogy „a fejedelem egyház feletti jogainak történelmi eredete jórészt teokratikus-hierarchikus elgondolásokban volt.”²⁰ A királyt éppen ezeknek a jogoknak a gyakorlására készítette Theotmar előadása szerint a felkenés és a koronázás. A felkenéssel és koronázással a királyra ruházott jogoktól mindenképpen meg kell különböztetni azokat a jogait, amelyek mint magánegyházak urát illették meg. Az kétségtelen, hogy idők folyamán a birodalomban a királynak a püspökségek és birodalmi apátságok feletti jogai

¹⁶ Idézi és magyarázza Walter ULLMANN: *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter*. Aus dem Englischen übersetzt von Gerlinde Möser-Mersky. Graz-Wien-Köln 1960. 361.

¹⁷ Gyórfy György: *István király és műve*. Bp. 1977. 190. Szücs Jenő idézett mű 41.

¹⁸ Elemér MÁLYUSZ: *Die Eigenkirche in Ungarn*. Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas. Bd. V. Studien zur Geschichte Osteuropas. III. Teil. 1966. 78.

¹⁹ Hans Erich FEINE: *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. 1964⁴. Köln-Graz. 250. 15. j.

²⁰ TELLENBACH 1936. 86.

bizonyos szempontból hasonlulni kezdtek a magánegyházak feletti hatalomból származó jogokhoz, de korántsem azonosultak! Ez a hasonulás II. Henrik és II. Konrád idején tetőződött. Mindkettőjük szinte magánegyházként kezelte a püspökségeket és a birodalmi apátságokat, főként azért, hogy az apátságokra rendszeresen, a püspökségekre pedig esetenként igen különféle természetű terheket és szolgáltatásokat hárított. Annak azonban éppen Theotmar előadása a tanúja, mennyire tisztában voltak a kornak legalább a teoretikusai a püspökségek feletti királyi jogok eredetével, s ezeket mennyire érvényesnek tartotta Theotmar István Magyarországra is. Más tekintetben István idején a honi egyházi birtokok, még a püspökiek is csak éppen a kialakulás állapotában, fejlődésük elején álltak és gyengék voltak ahhoz, hogy teherbíró képességüket a király II. Henrik módjára igénybe vehesse. Magyarországon tehát még egyszerűen alkalmazhatatlanok voltak II. Henrik „magánegyházi” módszerei. Erre nálunk legfeljebb Péter tett balszerencsés kísérletet.²¹

Theotmar és a királyavató szertartás fogalmi készletét és szókincsét használva, tartsuk István egyházát olyan egyháznak, amelynek feje a felkent és megkoronázott *praesul princeps*, aki a közszabad magyarok királya.

GERICS, JÓZSEF—LADÁNYI, ERZSÉBET

**Die Einweihung König Stefans des Heiligen
und die Organisierung der ungarischen Kirche in Theotmars Chronik**

Die Abhandlung vergleicht die Terminologie der Aufzeichnung Theotmars über die Einweihung von Vajk (Stefan) mit dem Wortschatz des Kapitels von Gerberts Einweihung als Papst und vom bayerischen Herzog Arnulf, und daraus zieht sie die Folgerung, dass Vajk (Stefan), der Kenntnis des Chronisten nach, durch den Akt des Kaisers Otto III ungarischer König gemacht wurde.

²¹ GERICS József: *Die Kirchenpolitik des Königs Peter und deren Folgen*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*. Tom. XXVI. 1985. 269. sköv.